

Over de inhoud van het Dialexicon Twents

Wat is Twents?

Hét Twents bestaat niet, en heeft nooit bestaan. Dat wil zeggen, er is geen goed gedefiniëerde standaardtaal die je Twents zou kunnen noemen en die in de hele regio een voorbeeldfunctie vervult zoals het Standaardfries in Friesland. Welbeschouwd zijn er evenveel dialectvarianten als sprekers.

Onder Twents wordt hier voor het gemak dan ook ruwweg verstaan: alle varianten van de oude, vaak als Nedersaksisch aangeduide volkstaal, die in Twente worden of werden gesproken. Daarbij beperken we het Twentse taalgebied ongeveer tot wat ooit het Drostambt Twente was. De stukken Salland van de officiële Regio Twente horen er dus niet bij.

Taalkundige begrenzing

Behalve aardrijkskundige, zijn er ook taalkundige grenzen gesteld aan de gebruikte bronnen voor dit woordenboek, aan de hand van het al dan niet voorkomen van dingen die als typisch Twents worden ervaren. Zoals:

- Het onderscheid tussen mannelijke, vrouwelijke en onzijdige zelfstandige naamwoorden en de bijbehorende lidwoorden en vervoegingen van bijvoeglijke naamwoorden: *nen mooïn keerl, ne jonge deern* en *n klean keend*.
- De verkleiningsuitgang *-ke(n)* in plaats van *-ie* (Salland) of *-je(n)*.
- Deumlautvorming bij meervouden en verkleiningen van veel zelfstandige naamwoorden (*nen hood, twee heu, n klean heudken*).
- De meervoudsvervoeging van werkwoorden op *-t* (*wiej blieft*).
- De afwijkende korte klinker van veel werkwoorden in de derde persoon enkelvoud (*hee blif* naast *ik blief* of *blieve*).
- Een oe-klank waar het Nederlands een ui heeft, zoals in *boetn* en *oet*, in plaats van het vanuit Salland en de Achterhoek oprukkende *buutn* en *uut*.

Deze begrenzing sluit niet alleen de streektaalen buiten Twente uit, maar ook het steeds algemener wordende stadsplat, een sterk met Twentse klanken, woorden en uitdrukkingen gekleurd Nederlands, het regiolect.

Gangbaarheid

In dit woordenboek wordt, afgezien van een enkele aanduiding als ‘verouderd’ geen onderscheid gemaakt tussen meer en minder gangbare woorden en uitdrukkingen. Veel uit oude bronnen overgenomen woorden en uitdrukkingen worden in het dagelijks verkeer niet meer gebezigd, maar ze kunnen wel helpen bij het lezen van oude teksten of bij het schrijven van nieuwe. Het is niet de bedoeling hiermee het hergebruik van verouderde woorden en uitdrukkingen te propageren. Het is aan de gebruiker om te bepalen wat er met de geboden informatie wordt gedaan.

Hoofdvormen

Als er meerdere plaatselijke varianten van een Twents woord zijn, dan hebben die in de lijst Twents-Nederlands één hoofdvorm waar de overige woordvormen naar verwijzen. In de lijst Nederlands-Twents is bij de vertalingen die hoofdvorm de eerste van de getoonde varianten. De hoofdvorm zou de meest gebruikte kunnen zijn, maar is vaak ook wat jaren geleden toevallig als eerste werd ingevoerd. Pas later werd de keuze voor een hoofdvorm uit meerdere varianten wat bewuster gedaan. Niet om tot een soort Standaardtwents te komen, maar om het een beetje

logisch te laten zijn. Een paar voorbeelden:

- *broad* (Noordoost-Twente) wijst naar hoofdvorm *brood*.
- *i-j* en *ie* wijzen naar hoofdvorm *iej* (jullie).
- *allean* wijst naar hoofdvorm *alleen*.
- *drinkn* en *driinkn* wijzen naar hoofdvorm *dreenkn*.
- *waark* (Almelo), *wark* (Haaksb.) en *woark* (Rijssen) wijzen naar hoofdvorm *weark* (Enschede).
- *deuze* (oudere vorm) wijst naar hoofdvorm *deus*.

Een hoofdvorm kan ook een combinatie van verschillende woordvormen zijn. In dat geval is er sprake van één of meer optionele letters aan het eind. Zo is *kaste...* (uit *kas.t.e*) een hoofdvorm met uitspraakvarianten *kaste*, *kast* en *kas*.

Geen standaardvormen

In de beginjaren van het Dialexicon Twents werd een aantal plaatselijke varianten ten onrechte een standaardvorm gegeven. Zo werd bijvoorbeeld de (voor het oude Twents) zo typische *i-j*-klank (als een korte *eej*) vervangen door de spellingstandaard *iej*, vooral in wordeinden, en *ear* (Rijssen) door *eer*. Pas later, na het invoeren van de regiovermeldingen, werd méér aandacht geschonken aan het voorkomen en het weergeven van plaatselijke klankverschillen.

Deze fonologisch gezien onjuiste standaardspellingën zijn in later jaren zo veel mogelijk vervangen. Het kan echter niet worden uitgesloten dat hier en daar een trefwoord een iets andere uitspraak suggereert dan het oorspronkelijke bronwoord aangaf.

Plaatselijke varianten

In de lijst N-T worden, behalve de hoofdvorm, de beschikbare varianten als alternatieve vertalingen gegeven. Het is aan de gebruiker om te bepalen welke van toepassing is. Vindplaatsen en bronnen geven aan waar de diverse varianten voorkomen (of voorkwamen).

Let wel dat veel mogelijke woordvormen en bijbehorende vindplaatsen (nog) niet zijn opgenomen in de woordenlijst. Dit geldt des te meer voor alternatieve meervoudsvormen en werkwoordvervoegingen.

Voor extra gegevens en gebruiksvoorbeelden bij een gevonden Twentse vertaling kan de lijst T-N vaak uitkomst bieden.

Ontbrekende varianten

Van de meeste woorden worden dus niet alle plaatselijke varianten gegeven, simpelweg omdat de ontbrekende vormen niet ergens toevallig werden aangetroffen en ingevoerd. In die gevallen moet de gebruiker het gevonden woord zelf maar aanpassen aan de gewenste regionale uitspraak. Dit betreft bijvoorbeeld woorden die eindigen op *ieje*, *iej*, *i-je*, *i-j* of *ei*, woorden met *oo* of *oa*, woorden met *eer* of *ear*, woorden met *aa* of *oa*, vrouwelijke woorden zonder of met uitgang *-e*.

Andere Twentse woordenboeken

Veel Rijssense woordvormen ontbreken, omdat de woordenboeken van K.D. Schönfeld Wichers maar zeer ten dele zijn verwerkt. Met name zijn *Woordenboek Nederlands Twents* met minstens twintigduizend ingangen kan daarom voor vertalers een welkome aanvulling zijn op het Dialexicon Twents. Een probleem daarbij is wel de goed doordachte maar eigenzinnige en niet altijd even logisch lijkende spelling. Voor het omspellen van diens klinkers naar de hier gebruikte Standaard Schriefwieze (zie *Spelling* onder *Info*) gelden de volgende regels: *à* → *è* of *e*; *ae* → *ea*; *aej* → *eai*; *ò* → *o*; *òo* → *oa*; *ue* → *eù*; *ù* → *ö*; *ùe* → *öa*.

Ook het woordenboek *Taal van Haaksbergen* van Dinant Dijkhuis en de woordenboeken van André Hottenhuis en Jan Kottink (Geesteren) zijn maar ten dele verwerkt in het Dialexicon Twents. Uit het bekende *Twents Woordenboek* van G.J.H. Dijkhuis is relatief weinig overgenomen, omdat

de voorkeur sterk uitging naar de oorspronkelijke bronnen.

Wel helemaal opgenomen zijn de grote woordenverzamelingen die door de Twentse Taalbank werden ontdekt: de *Woordenlijst van het Twentsche dialect* (1836) van J.H. Behrns, de *Denekamper Woordenschat* van Willem Dingeldein en de *Hengelose Woordenverzameling* van Georg Huzink, samen met meer dan twintigduizend vermeldingen.

Overige bronnen

Al met al zijn er meer dan vijfhonderd schriftelijke bronnen gebruikt voor totaal zo'n 170.000 bronvermeldingen. In de meeste gevallen zijn dat titels van boeken met het nummer van de pagina waarop de betreffende Twentse woordvorm of uitdrukking is gevonden. Maar het kan net zo goed een pagina in een aflevering van een tijdschrift of jaarboek zijn, een regelnummer in een gedicht, of een letter in een alfabetische lijst.

In niet-schriftelijke bronnen, zoals geluidsopnames en filmpjes, maakt een tijdstip vaak deel uit van de bronvermelding.

Een document over de oorsprong, de betekenis en de verwerking van de diverse gebruikte bronnen is nog in voorbereiding.

Uniek aan dit woordenboek is, dat een groeiend aantal bronnen door de gebruiker rechtstreeks kan worden opgeroepen en ingezien bij de Twentse Taalbank, meestal in de vorm van een PDF-bestand. Dit is overal het geval waar de brontitel is weergegeven als doorverwijzing.

Waarnemingen

Een aparte categorie vormen de waarnemingen, de registraties van mondelinge bronnen. Van belang daarbij is de herkomst van de *referent* (degene die een bepaalde Twentse woordvorm of uitdrukking heeft gebezigd), omdat hieruit een vindplaats kan worden afgeleid. Vaak staat er ook een *aangever* bij (degene die de waarneming heeft gemeld), en in sommige gevallen zelfs nog een tussenpersoon.

Van alle betrokken personen die zijn weergegeven als doorverwijzing, kan aanvullende informatie bij de Twentse Taalbank worden opgeroepen.

Woordgeslacht

Er zijn naast de vele typisch Twentse woorden, ook woorden uit de Nederlandse taal opgenomen die in de spreektaal worden gebruikt, bijvoorbeeld omdat er geen Twents equivalent voor is.

In dat geval is het woordgeslacht van belang voor de lidwoordkeuze en eventuele vervoegingen van bijvoeglijke naamwoorden.

Verkleinwoorden

Hoewel de eind-n in de meeste gevallen wordt genasaleerd of helemaal niet uitgesproken, eindigen alle opgenomen Twentse verkleinwoorden standaard op *-ken* of *-jen*.

Fouten

Dit woordenboek bevat onmiskenbaar nog vele fouten. Die kunnen voortkomen uit:

- Onjuist woordgebruik door de auteur van de brontekst.
- Een ontoereikend, inconsequent of onduidelijk spellingsysteem van de auteur van de brontekst.
- Schrijffouten van de auteur in de brontekst.
- Zet- of drukfouten in de brontekst.
- Onjuiste Nederlandse vertaling door de auteur van de brontekst.
- Onjuiste interpretatie van een brontekst door de aangever.
- Onzorgvuldigheden bij het invoeren van de gegevens in de bronwoordenlijst.
- Softwarefouten bij de omzetting van de bronwoordenlijst naar de woordenboeken T-N en N-T.
- Softwarefouten bij de omzetting van T-N en N-T naar de DTO-databank op de server.

- Softwarefouten bij de weergave van de lemma's door DTO aan de gebruikerskant.

Gebruikers die onjuistheden tegenkomen, worden vriendelijk verzocht deze te melden (mail naar dialexicon@home.nl).

Lichtpuntje

Tegenover alle voornoemde onvolkomenheden staat, dat dit woordenboek een enorme hoeveelheid verantwoorde, toepasbare, interessante en leuke informatie bevat.

Goaitsen van der Vliet
Enschede 2025